

**Фашизм у ХХ ст. Частина 2.
«Кінець стабілізації»**

2023-09-02

25 мин. на чтение

У другій частині цієї серії матеріалів буде продовжено розгляд економічних передумов появи та становлення фашизму у міжвоєнний період 1918-1939 рр., а саме останнім спробам відновити довоєнний капіталізм у період т.з. «стабілізації» 1923—1929 років, подальшій економічній кризі, «технологічному безробіттю» та «технократії», а також ролі соціал-демократії, яку вона відіграла в цей період.

Становище з погляду техніки та економіки, описане в [першій частині](#), знаходило своє соціальне та політичне вираження у бурхливих конфліктах тодішньої епохи, у світовій війні, у революційних боях, у світовій економічній кризі, у наближенні Другої світової війни та у фашизмі.

Об'єктивні умови для соціальної революції дозріли вже на початку періоду імперіалізму та особливо на початку загальної кризи капіталізму в 1914 р.

Але живий людський чинник ще не був готовий. Над свідомістю людей все ще панували концепції пройдені епохи. Вибух протиріч під час Першої світової війни та після неї був сприйнятий більшістю людей як стихійна катастрофа. Скрізь твердили, що найперша мета — відновити розірвані нитки довоєнних відносин.

Пролетаріат, тобто робітничий клас, у провідних капіталістичних країнах, хоч і прагнув соціалістичної революції, був ще недостатньо сильний, свідомий і організований, щоб повалити панування капіталістичного класу. Післявоєнні повстання пролетаріату, хоч і були близькі до успіху і глибоко змінили політичне становище, все ж таки закінчилися поразкою у всіх країнах окрім колишньої Російської імперії.

Капіталістичний клас, подолавши небезпеку, що безпосередньо загрожувала його панування, поставив собі за мету відновити вражений механізм капіталістичного виробництва та обміну, повернутися до довоєнних, «нормальних» умов.

Пролетаріат, слідуючи керівництву соціал-демократії, прагнув після поразки революції досягти кращих умов у рамках капіталістичного відновлення. На цій основі було досягнуто капіталістичної відбудови чи тимчасової «стабілізації» 1923—1929 років. Спочатку ніхто крім марксистів не бачив ілюзорного характеру цієї основи, на якій намагалися воскресити зниклі умови старого, довоєнного капіталізму.

Тільки коли новий капіталістичний цикл на цій базі привів з надзвичайною швидкістю до небувалої за силою кризи, що похитнула одну за одною всі основи «стабілізації», всюди створювалися переконання, що колишні умови безповоротно канули в минуле і що йдеться про принципові проблеми соціальної, економічної та політичної організації суспільства.

Стабілізація в такий спосіб добігала кінця, і одночасно починала змінюватися вся капіталістична політика, а також і свідомість пролетаріату. Соціал-демократія, яка брала участь у цьому «бумі» капіталістичного відновлення, проходила через низку внутрішніх криз, і її позиції слабшали порівняно з комунізмом. Фашизм, який до цього розвивався лише як експеримент у другорядній капіталістичній країні, виходив тоді на сцену як

світовий фактор, що безпосередньо панував в одній з великих капіталістичних країн і більшою чи меншою мірою — у низці інших країн, і ставав найбільш типовим виразом тодішньої політики капіталізму.

I. Остання спроба відновлення довоєнного капіталізму

В основі спроби відновлення капіталізму після війни лежала поразка пролетарської революції поза межами колишньої Російської імперії.

Саме до цієї мети були спрямовані основні сили міжнародної політики капіталізму в період, що безпосередньо прямував за війною. Це було основною турботою не тільки урядів країн Центральної Європи, де революція була найближчою до перемоги, але в першу чергу урядів, в руках яких було зосереджено керівництво капіталістичним світом, тобто урядів Англії, Франції та США. Так, Гувер заявив у 1921 р.:

«Вся американська політика у період ліквідації перемир'я зводилася до того, щоб зробити все можливе, щоб не дати Європі стати більшовицькою або виявитися захлесненою власними арміями» [1].

Подібним чином британський директор організації з надання допомоги в країнах Центральної Європи сер Вільям Гуд писав в Англії в 1925 р. про «європейську реконструкцію», цитуючи свій офіційний звіт 1920 р.:

«Продукти харчування були фактично єдиною основою, на якій можна було утримати при владі уряду поспішно створених держав... Половина Європи була на межі більшовизму. Якби в 1919—1921 рр. Центральній та Східній Європі не було надано допомогу кредитами на 137 млн. фунтів, то не було б можливості забезпечити їх продовольством та вугіллям та організувати їх доставку туди. Позбавлені продовольства, вугілля і транспорту, Австрія і ймовірно ряд інших країн пішли б шляхом Росії... Через два з половиною роки після перемир'я хребет більшовизму в Центральній Європі був зламаний головним чином завдяки цим кредитам... Надання цих 137 млн. було мабуть з фінансової та політичної точки зору одним із найкращих капіталовкладень, які коли-небудь знала історія» [2].

Надалі план Дауеса, Локарно та приплив американських кредитів та позик до Європи підняли цей процес капіталістичного відновлення на більш високий щабель. Що лежало в основі поразки пролетарської революції та відновлення капіталізму у перші роки після війни? На той час фашизм ніде, крім Італії, ще не грав ролі. Капіталізм користувався трьома знаряддями.

Першим знаряддям були безпосередня війна і контрреволюція: військові інтервенції проти СРСР, білий терор у Фінляндії, Угорщині, Польщі в інших місцях, військова допомога Польщі в 1920 р., дозвіл контрреволюційних військових організацій, офіцерських корпусів, Оргеша і т.д. у Німеччині (що допомогло створити основу для німецького фашизму) і т.п. Ці кошти мали вирішальне значення в критичний момент боротьби, але не могли служити основною базою, тому що вони не мали масової підтримки і могли спиратися виключно на вузьке середовище колишніх офіцерів та відверто реакційні верстви. Поразка капповського путчу показала цю слабкість. Лише пізніше настав час, коли фашизм зміг знайти шлях до тимчасового вирішення проблеми поєднання контрреволюції із завоюванням підтримки з боку значних мас.

Другим знаряддям капіталізму стала соціал-демократія і політика тимчасових поступок робітникам. Завдяки своїй масовій основі соціал демократія була перші роки після війни основним знаряддям капіталізму у його боротьбі відновлення. Наступ робітників у їхній боротьбі за владу, натиск яких після війни був надто сильний, щоб успішно впоратися з ним у відкритій боротьбі, було відображено за допомогою стратегічної хитрості. У влади були поставлені соціалдемократичні уряди, президенти і міністри. Таким чином, за зовнішністю органи влади були передані робітникам, тоді як дійсна влада залишалася в руках капіталістів. Тільки таким шляхом завдяки союзу з соціал-демократією, вкриваючи капіталізм за соціал демократичною ширмою, вдалося після війни врятувати капіталістичну державу. Соціал-демократія поєдналася з капіталізмом, щоб розгромити революцію робітничого класу. Робітники, очевидно, отримали великі поступки: не шкодували щедрих обіцянок, створювалися комісії соціалізації та націоналізації, нарешті заробітну плату було підвищено і робочий день скорочено.

В результаті, як тільки влада капіталізму була успішно відновлена, почався зворотний рух. Поступки були взяті назад; у країнах Європи їх ліквідувала інфляція; наступ капіталу відкинув робітників назад, до рівня навіть ще нижчому, ніж довоєнний; соціал-демократи дедалі більше скидалися на роль «опозиції», хоча іноді їх ще використовували для утворення урядів. Одночасно з цим зростання розчарування робітників усім процесом розвитку і особливо соціал-демократією змусило капіталізм створити нову основу для своєї влади та розвивати фашизм як своє паралельне знаряддя поряд із соціал-демократією. Але цей розвиток прийняв широкі розміри лише тоді, коли стабілізація почала розпадатися у світовій економічній кризі.

Третім знаряддям капіталізму в боротьбі за відновлення свого панування і своєї економічної системи було використання колосальних ресурсів центру світового капіталізму, який ще не похитнувся - США. Американські позики і кредити текли до Європи, зміцнюючи і відновлюючи позиції європейського капіталізму, що похитнувся. На цій основі відбулося відновлення золотого стандарту. Світові банкіри святкували триумф стабілізації.

Марксисти вже тоді передбачали, що основа цієї стабілізації є ілюзорною і що вона призведе до зворотних результатів. Наприклад, «Labour Monthly» у лютому 1925 р. опублікував статтю «Відновлення Європи», а в березні 1925 р. — статтю «Золотий стандарт», де передбачалося, що, як тільки почне вичерпуватися приплив нових позик і кредитів і його перекиватиме неминучий зворотний рух відсотків і амортизаційних платежів, для чого буде потрібно величезне розширення європейського експорту на перенасичений світовий ринок, — це неминуче викличе нову кризу, яка похитне золотий стандарт. Цей аналіз, зроблений у 1925 р. повністю підтвердився через шість років, дозволяє повчально зіставити ефективність марксистської лінії із самовдоволеними заявами всіх керівників та професорсько вчених «знавців» капіталізму про успіх стабілізації та повернення до золотого стандарту.

На цій основі будувалося відновлення капіталізму після війни і підйом і «бум» 1927—1929 рр. Нині всім ясно, що ця основа стабілізації була безпідставною.

По-перше, безпосередня бойова організація контрреволюції досі спиралася на вузьке коло привілейованих верств та його безпосередню сферу впливу і не мала більш широкої масової основи. Маса були пов'язані лише з соціал-демократією чи з комуністами.

По-друге, знаряддя соціал-демократії, в міру того як застосовувалася, дедалі більше притуплялося. У масах зростало розчарування, оскільки соціал-демократія виявлялася неспроможна як керувати боротьбою за соціалізм, а й не боролася за збереження існуючих умов, за повсякденні

інтереси робітників. Зростання цього невдоволення не могли призупинити дедалі суворіші дисциплінарні та репресивні заходи, яких у розпачі вдавало соціал-демократичне керівництво, щоб утримати свою владу. У всіх європейських країнах у цей період соціал-демократи втрачали голоси, а кількість комуністичних голосів зростала.

По-третє, американський колос, підтримка та субсидії якого сприяли відновленню капіталізму, виявився колосом на глиняних ногах. Наскільки швидко відбувався під час війни і після неї процес експансії і процвітання і зростання моці Америки, що здавалися, настільки ж швидко стався і вибух протиріч її капіталістичної структури, що призвів до гігантської економічної кризи, якої до тих пір ніколи не переживала жодна капіталістична країна. І так само як американський капіталізм сприяв відновленню капіталізму в усьому світі, так американський крах мав своїм результатом крах усієї будівлі стабілізації в усьому світі.

По-четверте, тимчасовий успіх стабілізації, раціоналізації та гігантського розширення виробничої структури вже сам по собі призвів до загострення всіх проблем та конфліктів капіталізму, лише прискоривши глибшу катастрофу. Гігантський виробничий механізм вимагав щонайменше гігантського розширення ринку. Якщо цей механізм не міг забезпечити безперебійної роботи з повним навантаженням, то витрати на утримання апарату, що значно збільшилися, робили його менш рентабельним у порівнянні з примітивнішими технічними формами виробництва.

Передумовою спроби відновлення та стабілізації капіталізму після Першої світової війни було повернення до умов довоєнного капіталізму (який насправді вже до війни зазнав далекосяжних змін і перетворень), до вільного ринкового регулювання пропозиції та попиту, до автоматичного золотого стандарту тощо. Проте монополістичний капіталізм уже до війни перетворив до невпізнанності ці умови класичного капіталізму і призвів до тієї зростаючої нестійкості, яка знайшла своє вираження у війні.

Після Першої світової війни монополістичний капіталізм пішов значно далі у своєму розвитку не тільки в сенсі розмірів трестів та концентрації фінансових олігархічних груп, а й в сенсі їх більш тісного поєднання з державним апаратом, посилення економічного втручання та контролю з боку держави, безпосереднього використання політичних засобів для економічних цілей (репарації, борги, політика позик, колоніальна політика), створення цілої системи тарифів, субсидій, квот, ліцензій та різноманітних обмежень для збереження закритих монополістичних територій. Утворилася надбудова, яка лягла важким тягарем. Все ясніше ставало, що в цих умовах капіталізм є вже не «працездатною системою», а ланцюгом, що сковує виробництво та обмін, системою, у стратегічних пунктах якої зосереджені антагоністичні та безвідповідальні сили, які можуть підірвати всю систему.

Коли настав крах у формі світової економічної кризи, умови монополістичного капіталу знову завадили «нормальному» виходу з кризи, ще більше посиливши та затягнувши її. Великі монополістичні підприємства виявилися в змозі, незважаючи на депресію, зберегти порівняно високі прибутки за допомогою штучних обмежень, утримуючи монополітні ціни вище за загальний рівень і перекладаючи тягар депресії на робочі маси, на дрібну буржуазію та колоніальні народи. Ціни картельованих товарів упали в Німеччині на початку 1933 р. лише на 20% порівняно з першою половиною 1929 р., тоді як ціни некартельованих товарів впали на 55% [3]. Ціни на промислові товари в імперіалістичних країнах підтримувалися на рівні вище довоєнного, тоді як ціни на сировину з колоній були знижені порівняно з довоєнними приблизно на 50%. Це означало лише посилення протиріч, що лежали в основі кризи. Монополістичний капіталізм у такий спосіб перешкоджав «нормальному»

розв'язанню кризи з допомогою методів «здорового» капіталізму.

Отже умови, що викликали кризу та подальший розвиток останньої, дедалі ясніше показували неможливість «відновлення капіталізму» довоєнного типу; вони показували, що його крах не був викликаний будь-якими приватними, ізольованими, випадковими причинами (репараціями, боргами, розподілом золота та ін.), як це спочатку стверджували, а лежав у самій природі цієї спроби через сучасні умови виробництва та економічної організації. В обізнаних капіталістичних колах почали поступово визнавати, що всі ці спроби «відновлення» у 20-х роках були лише погонею за ілюзіями.

У міру поширення цього переконання у капіталістичному світі керівники капіталістичної політики починають все більш відверто змінювати свій курс; вирішальним моментом у цьому повороті від старого до нового можна вважати 1933 рік, коли в США прийшов до влади Рузвельт, а в Німеччині — Гітлер і коли зазнала краху світова економічна конференція. Капіталізм відповідно до умов, що змінилися, переходить до політики нового типу і до нових типів економічної та політичної організації.

II. Крах ілюзій періоду стабілізації

Недовговічна «стабілізація» і підйом капіталізму в 20-х роках породили низку ілюзій про можливість постійного капіталістичного процвітання, про нову еру гармонійного капіталістичного прогресу, про «організований» капіталізм, про «надкапіталізм», про підвищення життєвого рівня для всіх без необхідності класової боротьби або революції.

Ці ілюзії були тоді потрібні як засіб, за допомогою якого капіталізм намагався зберегти своє панування над масами та спростувати ідею соціалістичної революції, що безпосередньо стала перед світом з 1917 р.

Крах цих ілюзій внаслідок світової економічної кризи мав вирішальне значення у розвитку капіталістичної ідеології до фашизму.

Ці ілюзії приймали переважно дві тісно пов'язані між собою форми.

Першою формою був міф про американський капіталізм як новий тип, який нібито подолав протиріччя та кризи старого капіталізму, «усунув промислові цикли», знайшов ключ до постійного процвітання та ліквідації злиднів шляхом постійного підвищення рівня життя робітників поряд з постійним підвищенням прибутків. Американський капіталізм виставляли як торжествуюче спростування комунізму. "Форд проти Маркса" - саме під таким гаслом популяризувалася ця теорія.

Другою ілюзією, тісно пов'язаною з першою, була концепція «організованого капіталізму» як нового типу капіталізму, що розвивається в усьому світі і створює під капіталістичним керівництвом раціональний, продуктивний світовий лад, який покладе край усім бідам, злидням і негараздам капіталізму XIX століття, замінивши їх небувалим загальним процвітанням.

Ця концепція знайшла своє остаточне вираження в «ультраімперіалізмі», тобто в уявленні, що капіталістичний розвиток призведе до створення єдиного світового капіталістичного ладу, який подолав війни та перегородки між окремими імперіалістичними країнами під благодійною та миролюбною владою міжнародних фінансових кіл.

Немає сумніву, що ці ілюзії частково поділяли на той час і деякі лідери капіталізму, засліплені швидким відновленням після війни і нечуванним зростанням виробництва, торгівлі і прибутків, і очікували настання періоду процвітання, що безупинно зростає. Так, президент Гувер заявив 27 липня 1928 р.:

"Світ стоїть перед перспективою найбільшої в історії людства економічної експансії".

І знову 11 серпня 1928 р. у промові у зв'язку з вторинним виставленням республіканської партією його кандидатури у президенти Гувер заявив:

«Безробіття як катастрофічне явище значною мірою зникає. Ми в Америці тепер ближче до остаточної перемоги над злиднями, ніж будь-коли будь-яка країна. Зникають житла бідняків. Ми ще не досягли мети, але якщо ми матимемо можливість продовжувати далі політику останніх 8 років, то з божою допомогою ми скоро доживемо до того дня, коли з нашої країни буде остаточно вигнано злидні»[4].

Подібним чином Кейнс, виступаючи в 1925 р. у літній школі ліберальної партії з доповіддю на тему «Чи я є лібералом?», розрізняв три періоди економічного розвитку: перший період — дефіциту — тривав, на його думку, до XV—XVI століття; XIX століття було періодом достатку, а тепер відкривається третій період — "стабілізації".

«Зараз ми вступаємо в третій період, який професор Коммонс називає періодом стабілізації та правильно характеризує як «альтернативу комунізму Маркса»[5].

Основним провідником цих ілюзій у Європі та Америці була соціал-демократія. Через соціал-демократів ці ілюзії передавалися масам. «Американський приклад» та «Форд проти Маркса» стали бойовим кличем соціал-демократії та II Інтернаціоналу у боротьбі з комунізмом. Сплачені урядами делегації робітничих вождів посилалися з Англії, Німеччини та інших країн до США, щоб вивезти нове євангеліє з обітованої країни капіталізму. Зараз немає потреби повторювати (хоча було б корисно для тих, хто вперше підходить до цих питань, вивчити цей зразок капіталістичних та соціал-демократичних ілюзій та безграмотності в основних питаннях нашої епохи) фантастичні твердження всіх найвизначніших лейбористських, тред-юніоністських та соціал-демократичних лідерів і теоретиків про «американське диво» та «торжество капіталізму над марксизмом».

Важливо те, що капіталізму в цей період вдалося через посередництво соціал-демократії розгорнути сильну пропаганду в лавах робітничого класу, викликаючи очікування нової капіталістичної ери і зростаючого процвітання, пропаганду непохитної сили капіталізму і слабкості революційного марксизму. Весь апарат соціал-реформізму, який контролював організації робітничого класу, поширював цю пропаганду. Так, британський політик Філіп Сноуден від імені лейбористської партії заявляв:

«Я не згоден із твердженням деяких соціалістичних друзів, що капіталістична система явно розвалюється. Я вважаю, що в даний час ми перебуваємо в положенні, яке дуже нагадує умови промислової революції, що відбувалася близько 120 років тому. Тоді почалося століття пари. Тепер, на мою думку, ми вступаємо до нового століття — електрики та хімії. Прозорливі капіталісти це бачать і роблять кроки, щоб використати експлуатацію цих великих сил для приватного прибутку та приватної власності. Якщо їм це вдасться зробити, то капіталістична система отримає новий тривалий і ще могутніший запас життєвої енергії» [6].

Виступаючи від імені Конгресу тред-юніонів на захист політики «мондизму», тобто союзу з капіталізмом, діяч англійського профспілкового руху Уолтер Сітрін доводив, що політика співпраці з підприємцями «ставить за мету використовувати організовані сили робітників для розвитку ефективної співпраці, створення більш ефективних і менш марнотратних методів виробництва, усунення зайвих тертя і неминучих конфліктів, аби збільшити створюване багатство та забезпечити постійне зростання рівня життя та безперервне поліпшення умов праці для робочих» [7].

Таким чином соціал-демократія проповідувала очікування «нового тривалого і ще могутнішого запасу життєвої енергії» капіталізму, «постійного зростання рівня життя та безперервного поліпшення умов праці для робітників» за капіталізму.

Теоретик німецького тред-юніонізму Фриц Тарнов подібним чином писав, що марксизм спростований сучасним капіталізмом:

«Ми повинні розрізняти дві епохи у розвитку капіталізму — епоху британського капіталізму, який був обмежений у своїх можливостях експансії, і епоху американського капіталізму, який може на основі останніх технічних успіхів безмежно розширюватися та розвиватися.

Для першої доби типовими були Маркс та Енгельс. Вони стверджували, що рівень зарплати залежить від певних економічних законів, вартості робочої сили та ін.

Для другої доби типовим є Форд. Він показав, що капіталізм може процвітати і робітник не повинен залишатися жебраком».

Інший керівний теоретик німецького тред-юніонізму Нафтالی писав у такому ж дусі: «Циклічний розвиток, при якому відбувалася регулярна зміна періодів процвітання і криз, про що писали Маркс і Енгельс, відноситься до епохи раннього капіталізму».

Молодий теоретик лейбористської партії писав у книзі, що вийшла в 1931 році:

«Є підстави думати, що становище змінюється на краще. Хвиля світової революції, від якої залежить настання комунізму, спала. Капіталізму вдалося стабілізуватися, хоча він цього досяг ціною допущення до своєї структури соціалістичних елементів, які зрештою подолають його... Багато чого вже застаріло у класичному зображенні комуністами світу, що перебуває у кігтях неблаганної кризи» [8].

Цей автор далі вказує, що найсучасніші капіталістичні монополії проявляють освічену та доброзичливу тенденцію до створення наукової світової організації, що відкриває кінцеву перспективу «синтезу спільних цілей» із соціалізмом. Але ж яке нещастя для автора, адже в якості прикладу цієї прогресивної тенденції сучасного монополістичного капіталізму та потенційного союзника соціалізму він обрав шведського промисловця та банкіра Торстена Крейгера.

«Слід зазначити, що одна з найбільших і найпрогресивніших сучасних фінансових корпорацій, шведська компанія Крейгер і Толль, у своїй блискучій оцінці міжнародного становища приходить майже до таких самих висновків (далі йде цитата зі звіту компанії). Коли великий капіталістичний концерн говорить такою мовою, то в цьому бачиш проблиск майбутнього, в якому конфлікт між соціалізмом і концерном вирішується у синтезі спільних цілей» [9].

Передмову до цієї книги було написано 29 липня 1931 р. Через 8 місяців відбувся крах та викриття Крейгера та його шахрайської діяльності. Цей письменник для «молодого покоління» дещо запізнився зі своїми повтореннями соціал-демократичної пропаганди з попереднього періоду, яка вже пройшла крізь свій апогей та завершила свій розвиток у 1927—1929 роках.

Якими були результати цієї панівної лінії пропаганди та політики соціал-демократії під час недовговічного «буму» повоєнного капіталізму?

По-перше, соціал-демократія своєю пропагандою приховувала справжній характер повоєнного капіталізму, справжні проблеми періоду та майбутню робітничу боротьбу. Робітники були таким чином введені в оману і виявилися невідготуваними до гігантських проблем, які оголили кризу.

По-друге, руйнування всіх цих теорій і всієї лінії с.-д. керівництва, що відбулося у зв'язку з настанням світової економічної кризи, викликало сильне розчарування серед дрібної буржуазії та тієї частини робітничого класу, яка вірила обіцянкам соціал-демократії.

Таким чином було розчищено шлях фашизму в рядах дрібної буржуазії та деяких верств робітничого класу.

III. Після краху

Спочатку лідери капіталізму не усвідомили повністю розмірів катастрофи, яку означала світова економічна криза. Осінній крах 1929 р. намагалися пояснити спекуляціями на американській біржі, поза всяким зв'язком із загальним економічним становищем.

29 жовтня 1929 р. президент Гувер стверджував, що «економіка країни покоїться на міцній і квітучій базі». Помічник міністра торгівлі доктор Клейн заявив, що «падіння курсів цінних паперів не впливає серйозно на купівельну спроможність населення... Промислова та торгова структура країни здорова». 24 листопада Клейн говорив, що американська економіка «здорова та потужна і обіцяє такою залишитися». 3 грудня Гувер оголосив: «Ми відновили довіру... Ми запобігли значному розширенню безробіття, яке настало б в іншому випадку». Міністр фінансів Меллон пророкував 1 січня 1930 р.: «Я цілком переконаний, що навесні знову настане пожвавлення діяльності». 10 січня д-р Клейн сказав: «Я вважаю, що поворот відбудеться в березні-квітні». 8 березня Гувер пророкував закінчення кризи за 60 днів. 19 травня міністр Ламонт пророкував, що «нормальні умови відновляться за 2—3 місяці». 1 травня 1930 р. Гувер заявив: «Найгірше минуло».

І так тривало до 1932 р. Аналогічний перелік можна скласти для лейбористського та національного уряду в Англії.

У 1930 р. з'явилася відома доповідь гуверівського комітету про «останні зміни в економіці», яка все ще звеличувала «американське диво» і досягнуту «економічну рівновагу». Доповідь закінчувалася такими словами: «Ми перебуваємо в щасливому становищі, наш рух уперед вражаючий». І справді, хіба всі професори не довели, що "процвітання" має бути постійним. Так, наприклад, професор Гарвардського університету Карвер у відповідь на запитання «як довго триватиме дія процвітання?» заявив: «Немає жодних підстав, щоб широко поширене процвітання, свідками якого ми зараз є, не росло постійно» [10].

Інший професор політичної економії так само заявив:

«В організації промислової системи немає корінних дефектів, які б заважали підприємствам працювати з постійним прибутком. В умовах сучасної промислової системи не тільки бажано мати і зберігати постійний прибуток, промисловий процес та процвітання, але ця мета цілком досяжна» [11].

Проте зовсім іншим тоном заговорив наступний комітет, створений президентом Гувером «для дослідження сучасних тенденцій». Його звіт, опублікований наприкінці 1932 р., констатував:

«У найкращі роки мільйони сімейств приречені на жалюгідне існування. Якщо не буде прискорено темп розвитку в галузі соціальних досягнень або не сповільниться темп механічних винаходів, то безсумнівними є небезпечні розриви.

Американський рівень життя повинен у найближчому майбутньому знизитися через викликане безробіттям зниження зарплати».

Коли почали усвідомлювати глибину тривалості кризи, з'явилися спроби пояснити його будь-якою специфічною причиною — репараціями, боргами, світовим розподілом золота, тарифами тощо. Ці питання висунулися на перше місце, коли інтенсивність кризи перенеслася в 1931 р. до Європи: зазнав краху австрійський банк Кредитанштальт, Німеччина припинила платежі за боргами. Влітку 1931 р. Гувер оголосив мораторій, який відстрочив платежі за репараціями та боргами на один рік. Це не завадило падінню фунта стерлінгів восени. Угода, укладена влітку наступного року в Лозанні, поклала край репараціям.

З падінням планів Дауеса та Юнга, а також катастрофою золотого стандарту в Англії та інших країнах зруйнувалися дві основні підвалини періоду стабілізації.

Але припинення платежів за репараціями та боргами не пом'якшило кризи. Навпаки, вона ще більше посилилася у 1932 р. І це показало, що в її основі лежать глибші фактори. У висловлюваннях капіталістів 1932 р. з'являються панічні нотки. Вже наприкінці 1931 р. економіст сер Джордж Пейш передбачав, що «ніщо не може запобігти повному краху протягом найближчих двох місяців» [12]. У травні 1932 р. консервативний політик Л.С. Емері заявив, що «у найближчі місяці в Європі вірогідно настане повний крах» [13]. У тому ж місяці Ллойд Джордж говорив у Лландудно: «Якщо не буде вжито жодних заходів, відбудеться крах міжнародної торгівлі, і почнеться голод серед достатку» [14]. У жовтні 1932 р. голова Англійського банку Монтегю Норман виступив зі своєю знаменитою заявою про те, що «труднощі такі великі, сили настільки безмежні і так мало прецедентів, що я відчуваю своє невігластво і нікчемність при розгляді цієї проблеми. Вона занадто велика мені... Зізнаюся, що зараз шлях для мене не зрозумілий» [15]. І в пресі широко поширилася його можливо апокрифічна заява, яку він нібито зробив голові Французького банку, передбачаючи крах капіталістичної системи через 12 місяців.

Побоювання охопленої панікою буржуазії, що капіталізм раптово автоматично зруйнується, були так само мало обґрунтовані, як і її колишні надії на швидке автоматичне піднесення. До яких би необмежених руйнувань не вів капіталізм у стані занепаду та кризи, його остаточне падіння може статися лише внаслідок повалення його робітничим класом. Але в цих висловлюваннях буржуазії можна побачити ідеологічне відображення кінця стабілізації та підготовку ґрунту для переходу до відчайдушних заходів фашизму.

Хоча й обмежений рух вгору в 1933 та 1934 рр. воскресив нові сподівання на «відновлення». Насправді ж через особливий характер цього обмеженого руху вгору лише ще разючіше оголилися глибші зміни та проблеми. Зі своєї нижчої

точки в 1932 р. криза перейшла у фазу депресії, що у звичайних умовах веде до нового підйому. Проте фактично розвиток цього руху на основі загальної кризи капіталізму величезною мірою ускладнив процес і створив становище, небувале в умовах старого, «нормального» капіталізму. Обмежений рух вгору виробництва при швидшому зростанні прибутку все ж таки залишив невикористаною дуже значну частку засобів виробництва, зберіг масове безробіття у всіх провідних країнах і не супроводжувався скільки-небудь відповідним рухом вгору світової торгівлі; порушення ходу міжнародної торгівлі, грошового обігу та кредитних відносин тривало у більш інтенсивних формах, супроводжувалося посиленням державних заходів регулювання, політикою вподобання та торговельної війни; економіка кожної з імперіалістичних держав дедалі більше набувала рис економіки воєнного часу.

У подібному становищі вожді та глашатаї буржуазії також усвідомили «межі відновлення»; всі суперечності капіталізму як усередині кожної окремої країни, так і в міжнародному масштабі виявилися не ослабленими, а, навпаки, загострилися на новому етапі, що все більше і більше проявлявся не як перехід до економічного відновлення, але як перехід до нового напруження відносин і до війни.

Вже на третьому і четвертому році кризи, тобто тоді, коли вона досягла своєї нижчої точки, коли всі спроби та надії на відновлення виявилися марними, увага стала все більше зосереджуватися на більш глибоких проблемах прогресу техніки в цілому, на тій очевидності, з якою остання обганяла всі існуючі форми суспільної організації.

У цей період вираз «технологічне безробіття» отримало надзвичайно широке звернення як квазі наукового пояснення, якого можна вдатися у всіх випадках, не піднімаючи хворого питання про відносини власності. Типовим для цього періоду був недовговічний епізод з «технократією», який роздувався у всій світовій капіталістичній пресі в кінці 1932 та на початку 1933 р.

Прихильники технократії (лідери цього руху були раніше попутниками лейбористського руху, і їхній багаж полягав у погано переварених крихтах, підібраних з марксистського столу) наводили масу доказів зростання виробничої потужності та його конфлікту з існуючими «суспільними формами». Але з цього вони робили неправильний висновок, ніби проблема є технічною і що її потрібно вирішувати під керівництвом техніків за допомогою нових утопічних форм визначення ціни товарів (на кшталт Прудона) у рамках існуючого приватновласницького товариства.

Таким чином, хоча вони ґрунтувалися на відомих і загалом безперечних фактах у своєму доказі конфлікту між розвитком техніки та існуючим ладом, в економічному та політичному відношенні вони були абсолютно безпорадні. Вони не змогли зрозуміти, що суспільна організація техніки несумісна з монополією капіталістичного класу коштом виробництва і що таким чином основна проблема нинішнього періоду не є технічною, а «політичною» — проблемою знищення робітничим класом монополії капіталістичного класу. Тільки під час створення політичних передумов можна вирішити технічну проблему.

Протягом короткого періоду капіталістична преса давала найширше місце пропаганді технократів, протиставляючи її марксизму. Але як тільки з'ясувалося, що навіть і в цьому випадку факти, що ними наводяться, і критика шкодять капіталістичним інтересам, їх швидко змусили замовкнути, а фінансова підтримка припинилася.

Коли розвиток кризи став дедалі ясніше розкривати основні суперечності та конфлікт між підйомом техніки та класовим суспільством, настрої та думки

керівників капіталізму стали прямувати в інший бік. З дедалі більшою виразністю та послідовністю вони робили необхідні висновки про затримку розвитку техніки з метою збереження класового суспільства. Вони все більш відверто і свідомо відмовлялися від старих ідей про «відновлення» капіталізму довоєнного зразка, про «міжнародний капіталізм», від усіх традиційних теорій старих шкіл капіталістичних економістів, які ламали у відчай руки, побачивши нові процеси.

Натомість висунулися ідеї так званого «національного планування», державного економічного контролю, регульованої та у багатьох випадках обмеженої продукції, причому все суспільство стає все більш організованим для війни як необхідного шляху вперед.

У 1933 р. ці нові течії взяли гору. Симптомами нового періоду з'явилися: прихід до влади Рузвельта у США та Гітлера у Німеччині, а також крах світової економічної конференції та конференції з роззброєння. Кінець стабілізації змінився новою фазою, найбільш повним та послідовним виразом якої став фашизм.

Джерела:

1. Лист Гувера О. Гаррісону Вілларду 1921 р., опублікований у нью-йоркському журналі «Nation» 28 грудня 1932 р.
2. Sir William Goode, Times, October 14, 1925
3. League of Nations World Production and Prices, p. 109
4. New York, Nation, June 15, 1932.
5. Keynes Am I a Liberal? 1925, reprinted in Essays in Persuasion, 1931.
6. Snowden, Daily Herald report, April 17, 1926.
7. Citrine, in the Labour Magazine, October 1927.
8. A. L. Rowse, Politics and the Younger Generation, 1931, p. 294.
9. Ibid., pp. 46-7.
10. Professor N. Carver, This Economic World, 1928, p. 396.
11. Professor A. B. Adams, Progress, Profits and Prosperity, 1927
12. Manchester Guardian, December 10, 1931
13. Times, May 28, 1932
14. Manchester Guardian Weekly, May 27, 1932
15. Times, October 21, 1932

Оригинальная статья